

Az önkényuralmi jelképek és a véleménynyilvánítás szabadságának kapcsolata az aktuális Z dilemma fényében

HERÉDI GERGŐ¹

Újra és újra felmerülő kérdés, hogy egy korábban önkényuralmi rendszerek által használt szimbólum tiltható-e akár a büntetőjog eszközével is amiatt, mert megjelenítése sértheti mások emberi méltóságát. Arányos-e, ha emiatt a véleménynyilvánításhoz való jogot korlátozzák? Miként értékeljük, ha egy indiai állampolgár visel szvasztikát, és arra hivatkozik, hogy ez a jelkép számára nem a náciizmust, hanem jóléteket, szerencsét jelent. Egy frissebb példával élve: hogyan ítéljük meg, ha egy magyar állampolgárt Litvániában elítélnék azért, mert a ruhájára Z betű van varrva – aminek nyilvános megjelenítése 2022 óta tiltva van az említett országban, mivel Oroszország Ukrajna ellen elkövetett szörnyűségeit jelképezi. Adott a kérdés, mi számít jobban: az adott közösség véleménye egy jelképről, vagy azé, aki a jelképet megjeleníti? Tanulmányomban ezekre keresem a választ, kitérve az egyes jelképek jelentésének relativizmusa által okozott problémákra és a Z betű tilalmának megítélésére is.

Kulcsszavak: véleménynyilvánítás szabadsága, szólásszabadság, önkényuralmi jelképek, önkényuralmi fogalom, Z betű tilalma

The Connection Between Totalitarian Symbols and the Freedom of Speech on Light of the Recent 'Z' Dilemma

It is a constant issue, whether a symbol, formerly used by totalitarian systems, could be subject to criminal law ban, because it offends the human dignity of others. Is it proportionate to constrain the right of free speech for this reason? What happens, when an Indian citizen displays a swastika, and insists, that for him, this symbol does not represent Nacism, but rather welfare and good luck. Or take a more recent example: let's assume that a Hungarian citizen is convicted in Lithuania for wearing a shirt with a 'Z' letter on it, the public display of which has been banned in the country since 2022, for symbolizing the Russian aggression against Ukraine. The question arises: what is more important: the meaning of the symbol for the society in

1 Hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, e-mail: heredi.gergo@gmail.com

which it is displayed, or its meaning to the person who displays it? In this article, I seek the answer for these questions, with an outlook to the problems arising from the relativism of the symbols' meaning and the actual 'Z' dilemma.

Keywords: freedom of speech, freedom of expression, totalitarian symbols, concept of totalitarianism, ban of 'Z' letter

A véleménynyilvánítás szabadsága

A véleménynyilvánítás szabadsága, avagy más néven: szólásszabadság, gondolatok kifejezésének és megvitatásának szabadsága² a legfontosabb alapjogok közé tartozik,³ jelentősége több szempontból is kiemelt: biztosítja a gondolatok szabad megosztását, megismerését, az egyén kiteljesedését, és nem utolsósorban a részvételt a demokratikus közbeszédben.⁴ A magyar Alkotmánybíróság (AB) értelmezésében a szólásszabadság tulajdonképpen „anyajoga” többféle szabadságjognak, az úgynevezett „kommunikációs alapjogoknak”.⁵ Tömören megfogalmazva, ezen alapvető jog kimondja, hogy mindenkinek joga van nézetei, gondolatai, meggyőződése kifejezésére és a társadalom többi tagjával való megosztására, akiknek ugyanakkor jogukban áll ezekről véleményt alkotni, minősíteni őket, vagy további gondolatokat hozzájuk fűzni, hozzájárulva ezáltal a demokratikus közbeszédhez is.⁶

Az állam felé fennálló kötelezettség ebből következően azt foglalja magában, hogy biztosítsa minden polgárának a lehetőséget ezen gondolatok nyilvánítására, és ne korlátozza őket, csak ha feltétlenül szükséges. Akadhat ugyanis olyan helyzet, amikor a véleménynyilvánítás szabadságának meg kell hátrálnia más, előbbrevaló érdekekkel szemben, mint például egy másik alapjog. Ennek megfelelően a szólásszabadság is korlátozható, mégpedig az AB által kialakított szükségesség és arányosság tesztje alapján, amely az alapjog-korlátozás általános mércéjének tekinthető a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban. Ez sokban hasonlít az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) joggyakorlatában kialakított háromlépcsős teszthez – miszerint a korlátozás akkor nem alapjogsértő, ha törvény írja elő, egy legitim cél érdekében és egy demokratikus társadalomban szükséges.⁷

A közlésekkel okozható sérelem súlyának vizsgálata az amerikai joggyakorlatban is megfigyelhető, amely különbséget tesz – többek között – a bántó, de direkt sérelem

2 JAKAB 2009: 2223–2224. A tanulmányban a véleménynyilvánítás szabadsága és a szólásszabadság kifejezéseket fogom használni, azonos tartalommal.

3 SÁRI–SOMODY 2008: 161–162.

4 A szólásszabadság főbb indokairól lásd BARENDT 2005: 6–23.

5 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 171.

6 SÁRI–SOMODY 2008: 162.

7 VOORHOOF 2015: 61–62.

okozására nem alkalmas – éppen ezért a szólásszabadság védelme alatt álló – közlések (*bad tendency* teszt),⁸ valamint az olyan intenzitású közlés között, ami a nyilvánvaló és közvetlen veszélyt magában hordozza (*clear and present danger* teszt),⁹ így a jognak közbe kell lépnie, és korlátozásokat eszközölni.

A fenti megállapításokból kirajzolódik, hogy a bírói gyakorlatban pusztán annak ténye, hogy valamely szólás tartalma egyesek – vagy akár többek – számára sértő, megbotránkoztató, még nem feltétlenül jelenti azt, hogy ne állna a szólásszabadság oltalma alatt. Ezen jog ugyanis – amint arra az AB az első véleménynyilvánítás szabadságával foglalkozó 30/1992. (V. 26.) számú határozatában rámutatott – a szabad kommunikációt biztosítja, nem pedig a kellemetlen, bántó tartalmú véleményektől hivatott megvédeni azokat, akik ezen közlések címzettjei.¹⁰ Ez már csak azért sincs így, mivel a vélemények bántónak, sértőnek való minősítése is a szabad kommunikációs folyamat terméke.¹¹ Ebből következően tehát, ha egy közlés nem cizelláltan van megfogalmazva és sértő, bántó kifejezéseket használ, de ugyanakkor információs értékű, és a közügyek szabad megvitatásával összefügg, ahhoz hozzájárulhat, akkor kiterjed rá a véleménynyilvánítás szabadságának védelme, hiába nem a megkívánt stílusban van megfogalmazva. Abban az esetben viszont, ha a bántás, gyalázkodás olyan mértékű és kifejezetten arra irányul, hogy a címzett emberi méltóságát megsértse, lejárassa, lényegében emberi mivoltát vonja kétségbe, akkor már érvényesülhet a korlátozás.¹²

Összességében azt lehet tehát elmondani, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága az általános, alapjog-korlátozás esetén megkerülhetetlen szükségesség-arányosság mércéje szerint korlátozható, amely feltételek megléte, avagy hiánya természetesen csak a konkrét egyedi esetek tekintetében állapítható meg.

Az önkényuralmi jelképek

Az önkényuralmi jelképek tilalmáról általában

Manapság a legtöbb európai állam jogrendszerében létezik valamilyen, az önkényuralmi jelképek használatát tiltó norma.¹³ A 20. század totalitárius rendszerei által elkövetett, addig nem tapasztalt mértékű állami terror; a munkatáborok embertelen körülményei rengeteg emberéletet követeltek; többek között ezen áldozatok emléke, emberi méltósága iránti tisztelet az egyik fő oka a jelképhasználat büntetőjogi szabályozásának. A nemzetiszocialista diktatúrához kapcsolható jelképek tilalmára

8 TÖRÖK 2018: 90–91.

9 A *clear and present danger* tesztről lásd részletesebben ASP 2009.

10 30/1992 (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 179.

11 ABH 1992, 167, 179.

12 CSINK 2021: 96–97.

13 MÁTHÉ 2016: 47.

vonatkozó rendelkezés a legtöbb európai ország büntetőjogában megtalálható, míg a kommunista és szocialista rendszerekhez köthető jelképek kevesebb államban képezik büntetőjogi szabályozás tárgyát; ezen utóbbiak tilalma főképp az egykori szocialista blokk országaira (mint Magyarország¹⁴ vagy Lengyelország) jellemző. A két önkényuralmi rendszer jelképei használatának jogi megítélése tekintetében érzékelhető különbségre az Európai Parlamenti képviselők is felhívták a figyelmet,¹⁵ (köztük egy magyar képviselő is) a jogérvényesülésért felelős akkori uniós biztos azonban úgy értékelte, hogy az EU a szimbólumok tiltását alapvetően a rasszizmus és xenofóbia ellen hozott uniós jog keretében szándékozza értékelni, a szocialista, kommunista jelképek pedig ezen a területen nem relevánsak.¹⁶

Az önkényuralmi jelképeket tiltó jogi normák

Magyarországon először a rendszerváltást követően az 1993. évi XLV. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról 1. §-a vezette be az önkényuralmi jelképek használatának tényállását az akkor hatályos Btk.-ba.¹⁷ A törvény preambuluma, bár szükséztavú, mégis világosan kiderül belőle a jelképek tilalmának két fő indoka: egyrészt a szóban forgó totalitárius rendszerek áldozataival és azok hozzátartozóival való együttérzés, másrészt pedig az a tény, hogy ezen diktatúrák elvei összeegyeztethetetlenek a mai Magyar Köztársaság demokrácia alapelvein nyugvó alkotmányos berendezkedésével.¹⁸

A törvényi tényállás taxatív felsorolta ezen önkényuralmi jelképeket: a horogkereszt, az SS-jelvény, a nyilaskereszt, a sarló-kalapács, valamint az ötágú vörös csillag nyilvános használata ezentúl büntetőjogi felelősséget vont maga után. Azonban, ahogy az az alábbiakban bemutatott, következetesnek nem nevezhető joggyakorlatból is látszódik, e rendelkezést máig sok vita övezi.

14 Magyarország esetében a korábbi önkényuralmi időszakokkal történő szembehelyezkedés az Alaptörvényben is hangsúlyosan jelenik meg. Az Alaptörvény Nemzeti hitvallás részében pl. az alábbi gondolat szerepel: „Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúra uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését”. A Nemzeti hitvallásnak a kötőereje ugyan vitatott, de ebből is látszik, hogy az önkényuralmi jelképek megítélése hazánkban jelentős kérdés. A Nemzeti hitvallás kötőereje kapcsán lásd bővebben KURUNCZI–VARGA 2013: 125-137.

15 MAHONY 2005.

16 MAHONY 2005.

17 BELOVICS–MOLNÁR–SINKU 2021: 606.

18 1993. évi XLV. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról – preambulum.

Miért kell tiltani a jelképeket?

Mint látható, a jelképhasználat tilalma Európában egyáltalán nem ismeretlen fogalom, felmerül azonban a kérdés, hogy milyen jogalkotói megfontolás állhat az ilyen döntések mögött. A legkézenfekvőbb indok a társadalom egyes csoportjai emberi méltóságának megóvása,¹⁹ de gyakran előforduló indok a közrend, köznyugalom védelme is.²⁰ Különösen a '80-as, '90-es évek fordulóján, amikor a volt kommunista vezetésű országokban helyreállították a demokratikus rendet, a még friss demokráciákban fennállt a veszélye annak, hogy visszatérnek a korábbi rendszerek, így az alkotmányos rend védelme miatt szükségesnek bizonyult az egykori rezsimeket idéző elemek eltüntetése.²¹ A rendszerváltozást követően a diktatúrához kötődő neveket viselő közterületeket átkeresztelték, illetve a szobrokat ledöntötték, és ezen intézkedések mellé állítható a korábbi rezsim jelképei nyilvános használatának tilalma is – ami ugyancsak a múlttal való szakítást és a demokráciára való áttérést hivatott jelezni.²²

Egyes jelképek jog általi tilalmának tehát szimbolikus jelentése van, amivel a jogalkotó kifejezi, hogy elutasítja a jelképekhez köthető diktatórikus rendszereket, amelyek összeegyeztethetetlenek a demokrácia elveivel, a demokratikus államberendezkedéssel. Vagyis, a tiltás legalább ugyanolyan mértékben, sőt, sokkal inkább tekinthető egyfajta emlékezetpolitikai üzenetnek, mintsem tényleges veszéllyel fenyegető magatartások megakadályozására, illetve ezen magatartások büntetésére való törekvésnek – ez természetesen nem jelenti azt, hogy az önkényuralmi jelképek nyilvános használata, terjesztése valódi veszélyt egyáltalán ne hordozna magában, hiszen az egyének méltóságának sérelme alkotmányjogilag komoly veszélynek tekinthető, azonban nem ez a kizárólagos megfontolás a jelképek tiltása mellett.

Kulturális relativizmus

Szükséges néhány szót ejteni arról, hogy az egyes szimbólumok jelentése mennyire nem egyértelmű a világ különböző részein. A legjellegzetesebb példa erre a szvasztika, amely, míg Európában a második világháború óta elválaszthatatlanul összefonódott a nemzetiszocialista ideológiával és a hitleri Harmadik Birodalommal, addig Indiában ősi jelkép: jólétet, jó szerencsét szimbolizál. Eredetileg a nácik is azért kezdték el használni, mert több, állítólag az árják – Indiába Kr. e. 2. évezredben nyugatról beözönlő indo-európai eredetűnek tartott népcsoport²³ – által használt tárgynak gyakori díszítőeleme volt a szvasztika.²⁴ Hasonlóan relatív a vörös csillag jelentése, hiszen

19 TÓTH J. 2013: 180.

20 BÁRÁNDY–BERTA 2010: 66.

21 BUYSE 2011: 132.

22 HAMELS 2012: 21–22.

23 CLARKE 1993: 130.

24 HOGEBACK 2019.

a kommunista diktatúra mellett, amint azt az EJEB is megállapította,²⁵ a nemzetközi munkásmozgalomnak, a társadalmi igazságosságnak és a munkások felszabadulásának a jelképe is – legalábbis az volt, míg a világ egyes részein végleg össze nem fonódott a kommunizmussal.

Nem biztos azonban, hogy egy adott kulturális közegben mindegyik jelentés ugyanannyira ismert. Példának okáért, bármennyire is próbálnánk, nem tudnánk eltagadni a tényt, hogy a szvasztika Európában a náci diktatúrát jelképezi, és a társadalom bizonyos rétegeire nézve – de talán azt is mondhatjuk, hogy a társadalom egészére – kifejezetten sértő, sőt, félelmet keltő hatású. Így aligha fogadná el bármelyik bírói szerv, ha valaki azzal próbálná igazolni a horogkereszt nyilvános viselését, hogy számára ez a jelkép a jó szerencsét és jólétet jelképezi, akárcsak Indiában. Ezzel ellentétben az ötágú vörös csillag vonatkozásában az EJEB elismeri a kulturális relativizmus létjogosultságát, míg a magyar gyakorlat, véleményem szerint helyesen, a két diktatórikus rendszer azonos jogi megítélését hangsúlyozza.

Érdeemes megjegyezni továbbá, hogy míg Európában a szvasztika vagy a vörös csillag számít önkényuralmi jelképnek, addig hasonló megítélésű például az Amerikai Egyesült Államokban a konföderációs zászló²⁶ vagy a japán felkelő nap szimbóluma.²⁷ Előbbit az amerikai polgárháború során a rabszolgaság eltörlését ellenző Konföderációs Államok használták, míg az utóbbi a Japán által meghódított ázsiai államok – elsősorban Dél-Korea és Kína – számára a japán imperializmust és ezzel együtt a megszállt területeken a lakosság ellen elkövetett atrocitások fájó emlékét idézi fel. Bár a szvasztikával vagy – egyes országokban – a vörös csillaggal ellentétben ezen jelképek nincsenek betiltva, újból és újból hallani olyan hangokat, amelyek büntetőjogi szankcionálás tárgyává tennék őket.

Mitől válnak egyes jelképek önkényuralmivá?

A kérdés körüljárása végett célszerű Európából kiindulni, ugyanis alapvetően itt jellemző a jelképek tiltásához fűződő gyakorlat. Az öreg kontinens államaiban, ha valaki meghallja az önkényuralmi fogalmat, alighanem a nemzetiszocialista vagy a kommunista rezsimre asszociál, esetleg mindkettőre. Ez azonban nem feltétlen a jogi definíció miatt egyértelmű, hanem a közös történelmi ismeretekből fakad; ugyanis ezek következtében kapcsolja valaki össze a látott jelképet vagy az önkényuralmi jelzőt egy adott történelmi korszak államberendezkedésével. Ezen rendszerek a kollektív társadalmi emlékezetben úgy élnek, mint az állami önkény, terror időszaka, amelyre a többség rossz szájízzel emlékezik vissza, hiszen mindenkinek van legalább egy

25 Vajnai v. Hungary, no. 33629/06., 2008. július 8-i ítélet, 35. bekezdés.

26 CORBOULD 2020.

27 DUDDEN 2019.

közelebbi vagy távolabbi rokona, ismerőse, aki közvetlenül tapasztalta az elnyomó rezsimnek kegyetlenkedéseit.

Megállapítható tehát, hogy az önkényuralmi rendszert mint fogalmat a társadalmi tudat, emlékezet tölti ki tartalommal, vagy másképp fogalmazva, a társadalom értékítélete alapján minősülnek egyes hatalmi berendezkedések önkényuralminak. A jogalkotó ezen társadalmi értékítéletet részben alapul vette, részben pedig alakította, formálta azáltal, hogy a büntetőjogi tényállás meghozatalakor megfogalmazta, hogy melyek az önkényuralmi jelképek. A társadalomban már meglévő érzelmeket, értéktársítást (nevezetesen azt, hogy elítélik és rossz dolgokra asszociálnak például a náci vagy kommunista jelképek láttán) konkrét formában kifejezték azáltal, hogy önkényuralminak nevezték ezeket. A politika épít a társadalom kollektív emlékezetében meglévő motívumokra, értékítéletekre. Ugyanezen folyamat megy végbe a nemzeti jelképek (újbóli) megválasztása során is, csak ez esetben a jogalkotó a kollektív pozitív jelentésre épít.²⁸

Példák az önkényuralmi jelképekhez kapcsolódó joggyakorlatból

Az AB először a 14/2000. (V. 12.) határozatában vizsgálta az önkényuralmi jelképek használatát tiltó büntetőjogi rendelkezést, amelyről kimondta, hogy a szükségesség-arányosság tesztjét kiállja, ebből következően nem alkotmányellenes. Ezt egyrészt arra alapozta – követve a jelképtilalmat a régi Btk.-ba iktató törvény preambulumban megjelölt indokokat –, hogy a szóban forgó jelképekhez kapcsolódó totalitárius eszmék olyan elveket hirdetnek, amelyek egy demokratikus társadalomban nem engedhetők meg, mert a hatalom erőszakos megragadására és megtartására vonatkozó alkotmányos tilalomba ütköznek. Emellett a diktatórikus rendszerek jelképeinek látványa sokakban nem pusztán fájó sebeket szakít fel, hanem fenyegetettségérzetet kelt, ezáltal emberi méltóságának sérelmén túl a köznyugalmat is veszélyezteti. Itt meg kell említeni, hogy a magyar tényállás és az ahhoz kapcsolódó jogalkalmazói értelmezés önmagában sok vita tárgyát képezte és képezi, ezek bemutatása azonban e tanulmánynak nem célja.²⁹

Az EJEB gyakorlatában a legjelentősebb a magyar vonatkozású Vajnai-ügy.³⁰ Az EJEB a magyar szabályozásnak megállapította a törvényben meghatározottságát,³¹ és törvényes célját (zavargások megelőzése, valamint mások jogainak védelme) is elismerte,³² azonban nem ítélte egy demokratikus társadalomban szükségesnek az intézkedést. Ezen döntését arra alapozta, hogy a korlátozás egy bejegyzett baloldali párt bejelentett, békés rendezvényén történt, így maguk a körülmények sem utalnak arra,

28 HAMELS 2012: 68.

29 A témához kapcsolódóan lásd SMUK 2019 vagy KOLTAY 2005.

30 Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikk.

31 Vajnai v. Hungary, no. 33629/06., 2008. július 8-i ítélet, 30–31.

32 Vajnai v. Hungary, no. 33629/06., 2008. július 8-i ítélet, 30–31.

hogyan a kérelmező tette az alkotmányos rend megdöntésére irányult volna; valamint az sem volt megállapítható, hogy kifejezetten a kommunista ideológiát szándékozta volna propagálni. A testület kitért a dolgozatomban már korábban felvetett problémára is: az egyes jelképek többjelentésű voltára, a jelentések relativizmusára. Így elfogadta a kérelmező azon érvelését, miszerint a vörös csillagnak a kommunista diktatúra mellett számos más, pozitív töltetű jelentése is van (például nemzetközi munkásmozgalom, egyenlőség jelképe). Az EJEK végül megállapította, hogy önkényuralmi jelkép viselése miatti elítélésével Magyarország megsértette Vajnai Attila az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 10. cikkében biztosított szabad véleménynyilvánításhoz való jogát.

Látható, hogy az AB és az EJEK milyen különbözőképpen áll az önkényuralmi jelképek problematikájához, elsősorban a kommunizmushoz kapcsolódó jelképek esetében. Már korábban bemutattam, hogy a kommunizmus megítélése Nyugat- és Kelet-Európában lényegesen eltérő, és – amint ezt Koltay András is kiemelte a döntést elemző írásában – Magyarországon nem feltétlenül igaz, hogy többjelentésű lenne.³³ Az EJEK döntése azért is nehezen érthető, mert a korábbi, nemzetiszocialista szimbólumokkal kapcsolatos esetekben a testület nem fogadta el a jelkép többjelentésű voltára való hivatkozást, és érveiket az EJEE 17. cikke alapján³⁴ elutasította, mondván, hogy az EJEE-be foglalt jogok nem biztosítanak védelmet az EJEE céljaival ellentétes magatartásokra (joggal való visszaélés tilalma).³⁵

Az EJEK ezen döntése nagyban hozzáárult ahhoz, hogy az AB 4/2013. (II. 21.) határozatában³⁶ felülvizsgálja az önkényuralmi jelképek használatának és a véleménynyilvánítás szabadságának kapcsolatát elemző korábbi gyakorlatát. A testület továbbra is tartotta azon álláspontját, hogy a jelképek tiltása alkotmányosan indokolt,³⁷ azonban kifejtette, hogy a törvényi tényállásnak a jogbiztonság követelményeinek meg kell felelnie, ami a magyar szabályozásra nem feltétlenül igaz, ugyanis túl tág a büntetendő magatartások köre.³⁸ A jogalkotó a döntés következtében elkövetési magatartással egészítette ki a tényállást, de sokak szerint ez egyáltalán nem oldotta fel a problémát. Ugyan alkotmánybíróságig eljutó ügy azóta nem keletkezett, mindig akad egy-egy eset, amikor valaki önkényuralmi jelképet visel – a legfrissebb példa a 2023-as budapesti atlétikai világbajnokság egyik biztonsági őre, aki a nyakán SS-tetoválást viselt.³⁹ Bár úgy tűnik, az ügyet rendezték az őr elbocsátásával, tette beleillik a tényállásba, ezért akár eljárás is lehet belőle.

33 KOLTAY 2010.

34 Emberi Jogok Európai Egyezménye 17. cikk.

35 Így pl. a holokausztal kapcsolatos tények vitatása esetén a *Marais v. France, Garaudy v. France, Witzsch v. Germany* döntésekben.

36 Lásd bővebben 4/2013. (II. 21.) AB határozat.

37 4/2013. AB határozat – Indokolás [58].

38 4/2013. AB határozat – Indokolás [63].

39 ALVAREZ 2023.

Önkényuralmi mint fogalom – mi szerepe van ebben a jognak?

Nyilvánvalóvá vált, hogy egyes jelképek önkényuralmivá nyilvánításának folyamatáról elmondható, hogy egyáltalán nem jogi, hanem történelmi, társadalmi és politikai megfontolások mentén dől el,⁴⁰ hogy tiltott lesz-e egy adott jelkép, avagy sem. E folyamat azonban egyáltalán nem kiszámítható. Európa államai a második világháborút követően, a náci Németország által elkövetett szörnyűségek ismeretében arra a következtetésre jutottak, hogy mindent, ami ezzel a rendszerrel kapcsolatba hozható, meg kell próbálni visszaszorítani. Ki gondolta volna akkor, hogy a rendszerváltás után bizonyos államok a kommunista diktatúra jelképeivel kapcsolatban ugyanilyen következtetésekre jutnak? Az pedig pláne nem volt előrelátható, hogy 2022-ben az ukrán, a litván vagy a lett jogalkotó az orosz tankokra festett Z betűt is ugyanilyen megítélés alá fogja vonni. Nem is beszélve arról, hogy az Európán kívüli világban ezen jelképek nem relevánsak, ellenben más szimbólumok igen.

Bárhogy is legyen, tény, hogy minél változékonyabb az aktuális önkényuralmi jelképek palettája, annál több lehetőség nyílik a szólásszabadság korlátozására, aminek következtében ezen alapjog helyzete egyre bizonytalanabbá, sérülékenyebbé válik. Ezért szükséges alaposabban megvizsgálni, hogy milyen tényszerű jellemzők játszanak közre abban, hogy egyes rendszereket önkényuralmiként határozzunk meg. Ezekről alapvetően elmondható, hogy tömeges háborús, emberiesség elleni bűncselekményeket követtek/követnek el a társadalom jelentős részének sérelmére, és az sem ritka, hogy egy adott etnikai, nemzeti, faji, társadalmi csoport volt a kifejezett célpontjuk (például a náciaknak a zsidók, a kommunistáknak a tőkésék, Amerikában a rabszolgaként tartott feketék), bár a tényleges atrocitások messze túlmutatnak a célpontként megjelölt csoporton. További jellemzőnek tekinthető a rendszerszintű állami megfélemlítés, terror alkalmazása, szabadságjogok tömeges tiprása – és még lehetne sorolni a különféle önkényuralmivá minősítő tényezőket.

Ezekből a közös vagy legalábbis hasonló jellemzőkből látszik, hogy vannak a mindenkori politikai megfontolásokon túl tényszerű, történelmi szempontok is, amelyek meghatározzák az önkényuralmi rendszer fogalmát, így adott esetben egy egységes definíció megalkotásához is segítséget nyújthatnának. Akár egy Európa- vagy világ-szintű konferencia formájában, amelynek keretében meg lehetne állapodni abban, milyen feltételek megléte szükséges ahhoz, hogy egy jelkép önkényuralminak minősülhessen (például azon politikai berendezkedések, amelyek a társadalom egy meghatározott csoportja vagy csoportjai sérelmére követtek el, a nemzetközi jog szerint is büntetendő súlyos bűncselekményeket, önkényuralminak tekinthetők). Igaz ugyan, nehézség lehet az, hogy a nemzetközi jogi aktusok kevésbé kikényszeríthetők, így nem lenne biztosítva, hogy az államok ténylegesen tartják is magukat egy konferencián született egységes definícióban foglaltakhoz, de a párbeszéd kialakulása már önmagában előrelépés lenne.

40 FIJALKOWSKI 2014: 302.

Az Európai Uniónak ugyanakkor megvannak az eszközei ahhoz, hogy jogi aktusait kikényszerítse, így például lehetséges megoldás lenne, ha az Alapjogi Chartába foglalt véleménynyilvánítás szabadságának hatékony védelme érdekében az EU elfogad egy irányelvet, amelyben szerepelnek azok a feltételek (nagy számú áldozatok, terror alkalmazása stb.), amelyek fennállása esetén tiltani lehet egy adott jelkép nyilvános megjelenítését. A tagállamoknak ennek megfelelően be kellene építenie a jogrendszerükbe ezeket a feltételeket, és biztosítani, hogy csak a mércének megfeleltethető jelképeket tilthassanak a büntetőjog eszközével.

Ezeken túl van még egy elem, amely álláspontom szerint elengedhetetlen ahhoz, hogy megállapítható legyen, önkényuralmi-e a szimbólum vagy sem. Ez pedig annak ténye, hogy az adott jelkép, kézzel, függetlenül attól, hogy eredetileg milyen, akár kifejezetten pozitív jelentéstartalmú volt, egyértelműen és véglegesen összefonódjon az adott – a fenti tényezők alapján meghatározott – diktatórikus rendszerrel. Vagyis a társadalom tagjai elsősorban a terrorra asszociálnak a szimbólum látványa esetén az eredeti jelentés helyett. Az önkényuralmi jelképek esetén ugyanis kiemelt jelentőségű, hogy az adott közeg, amelyben megjelenítik őket, hogyan vélekedik róluk, milyen mértékben olvadtak össze a negatív jelentéssel a kollektív társadalmi tudatban, hiszen nagyrészt ezen múlik annak megállapítása, mekkora sérelmet képes okozni a jelképhasználat.

Aktuális önkényuralmi dilemmák

Amint már utaltam rá, az önkényuralmi jelképek palettájának legfrissebb szereplője a Z betű, amely a 2022-es orosz–ukrán háború kezdete óta orosz tankokon volt látható, illetve Oroszország ügyét támogató csoportok a ruhájukra, épületekre és megannyi helyre rárajzolták, így a jelkép hamar az orosz agresszió szimbólumává vált; bár eredeti jelentése nem tisztázott – a világhálón számtalan elképzelés kering erről.⁴¹ Mindenesetre az új, pozitívnek nem mondható jelentését több helyen igen komolyan vették, és több európai ország jogalkotója – így Litvánia, Lettország, Németország egyes tartományai, és nem meglepő módon Ukrajna – a tiltott jelképek közé helyezte.⁴² A rövid időn belüli, radikális lépéseket számos kritika érte, sőt, van, aki egyenesen a Nyugat ruszofóbiája megnyilvánulásaként értékelte a tilalmakat.⁴³ Bárhogy is legyen, úgy vélem, érdemes az előző fejezetben felvázolt kritériumrendszer alapján megvizsgálni, hogy tekinthető-e önkényuralmi jelképnek a Z betű.

Először is azon kérdést kell megválaszolni, hogy e jelkép nevében követtek-e el súlyos atrocitásokat vagy akár háborús bűncselekményeket (apartheid, népirtás) a népesség egyes csoportjai vagy annak egésze ellen. A háború kezdete óta sok helyről

41 Euronews 2022.

42 HOLROYD 2022.

43 TENGJUN 2022.

lehetett hallani akár az oroszok, akár az ukránok által elkövetett súlyos nemzetközi jogsértésekről, azonban ezekről egyáltalán nincs konszenzus sem politikai, sem társadalmi, sem jogi értelemben, így ez a feltétel nem teljesül maradéktalanul. Azt lehet tehát mondani, hogy az első feltétel részben fennáll, hiszen valószínűsíthető, hogy követtek el atrocitásokat (egy háború sajnos aligha jár emberi jogi jogsértések nélkül), azonban erről nincs tudományosan elfogadott egyetértés, mint például a náciak által elkövetett népirtásról vagy az amerikai feketék rabszolgasorban tartásáról.

Mint korábban is kiemeltem, ahhoz, hogy egy jelkép önkényuralminak legyen tekinthető, fontos kritérium, hogy jelentése véglegesen összefonódjon a szimbolizált rendszerrel és annak szörnyűségeivel. Ez itt szintén kérdéses, ugyanis a Z betű, bár sokat szerepelt a hírekben, mégis, lényegében a háború kezdete óta eltelt másfél évben terjedt el az orosz agresszióval való azonosítása, ami nem biztos, hogy elég idő ahhoz, hogy egy társadalom számára rögzüljön az új jelentés. Ezt természetesen elsősorban azon országok lakosságának kell eldöntenie, ahol a tilalmat bevezették, így a litván, ukrán stb. állampolgároknak. Meglehet ugyanis, hogy számukra e betű jelentése eltorzult, és látványa sokakban félelemérzetet kelthet, ez esetben a tilalom indokolt, de kérdéses, hogy ennyi idő alatt ez a változás visszafordíthatatlan és végleges lehet-e – ez sok körülménytől függ, így a háború elhúzódásától és esetleges kiterjedésétől is, a teljes kép utólag fog csak látszódni. A Z betű esetében tovább bonyolítja a helyzetet, hogy egy általános, a legtöbb európai ország ábécéje részét képező jelképről van szó, így a tilalom fennmaradása vagy akár kiterjesztése komoly dilemmákhoz vezethet.

Végkövetkeztetések

A levont következtetéseket összegezve először is világosan látható, hogy az önkényuralmi rendszer mint fogalom meglehetősen relatív, nem jogi, hanem politikai, társadalmi alapokon nyugszik, egy adott közösség (állam, társadalom) történelmi múltja és emlékezetpolitikája alakítja. Míg egy meghatározható területen belül (például Európa) egyértelmű lehet, hogy pontosan mi tartozik a fogalom alá, addig ez szélesebb körben, nemzetközi szintéren problémákat okozhat. Éppen ezért a kultúránként eltérő jelentések egységesítése érdekében párbeszédet lehetne folytatni egy nemzetközi vagy akár európai szintű konferencia keretében, egy egységes önkényuralmi fogalom kialakítása végett. Ez a fogalom tartalmazná a minimumfeltételeket (például állami terror vagy emberiség elleni bűncselekmények elkövetése, a jelkép végleges összeolvadása az elnyomó rendszerrel), amelyeknek egy jelképnek meg kell felelni ahhoz, hogy büntetőjogilag tiltani lehessen a használatát. Bár egy nemzetközi szintű intézkedés hatékonysága kérdéses lenne, elsősorban a kikényszeríthetőség miatt, az EU-n belül talán könnyebben megvalósulhatna a fogalomegységesítés, például egy irányelv formájában. Ennek megtörténte nem csupán azért lenne üdvös, mert átláthatóbb és egységesebb lenne a nagyon képlékeny és relatív önkényuralmi fogalom, hanem

a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása is biztosabb, kiszámíthatóbb alapon nyugodna.

Másodszor, megállapítható, hogy a Z betű tiltása bizonyos szempontból korai lépésnek tekinthető, hiszen a háború kitörése után pár hónappal már intézkedéseket hoztak több európai államban, márpedig ennyi idő aligha elég ahhoz, hogy egy jelkép – ami ráadásul ebben a konkrét esetben egy mindennapi kommunikációban sűrűn használt, az ábécé részét képező közönséges betű – véglegesen a társadalom többsége számára összefonódjon az orosz agresszióval. A legtöbb, jelenleg itt vagy ott tiltott szimbólumnak több évtizedes vagy akár évszázados története van, amelyek utólagos ismeretében született döntés a tilalmukról, hiszen csak bizonyos idő elteltével, kívülről lehet objektív módon megállapítani az adott jelkép berögzült, állandósult jelentését.

Felhasznált irodalom

- ALVAREZ Péter: Kirúgták a Valton munkatársát, mert SS-tetoválással a tarkóján dolgozott az atlétikai vb-n. *Index.hu*, 2023. augusztus 19. Online: <https://index.hu/belfold/2023/08/19/atletikai-vb-valton-security-naci-ss-kirugas/>
- ASP, David (2009): Schenck v. United States (1919). *Free Speech Center*, 2009. január. 1. Online: <https://firstamendment.mtsu.edu/article/schenck-v-united-states/>
- BÁRÁNDY Gergely – BERTA Aliz (2010): Önkényuralmi jelképek használata. *Rendészeti Szemle*, 5(2), 64–81. Online: <https://bit.ly/3VvcG4C>
- BARENDT, Eric (2005): *Freedom of Speech*. New York: Oxford University Press.
- BELOVICS Ervin – MOLNÁR Gábor – SINKU Pál (2021): *Büntetőjog II. Különös rész*. Budapest: HVG-Orac.
- BUYSE, Antoine (2011): The Truth, the Past and the Present: Article 10 ECHR and Situations of Transition. In BUYSE, Antoine – HAMILTON, Michael (szerk.): *Transitional Jurisprudence and the European Convention on Human Rights – Justice, Politics and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 131–150. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511758515.007>
- CLARKE, Peter B. szerk. (1993): *A világ vallásai – Az élő hit megértése*. Budapest: Panoráma.
- CSINK Lóránt (2021): Véleménynyilvánítás szabadsága. In CSINK Lóránt (szerk.): *Alapjogi kommentár az alkotmánybírói gyakorlat alapján*. Budapest: Novissima, 93–105.
- DUDDEN, Alexis (2019): Japan's Rising Sun Flag Has a History of Horror. It Must Be Banned at The Tokyo Olympics. *The Guardian*, 2019. november 1. Online: <https://bit.ly/3ilvjqP>
- Euronews (2022): Mít jelent a Z betű, ami gyorsan Putyin és az ukrajnai háború támogatóinak szimbólumává vált? *euronews.com*, 2022. március 9. Online: <https://hu.euronews.com/2022/03/09/mit-jelent-a-z-betu-az-orosz-katonai-jarmuveken>
- FJALKOWSKI, Agata (2014): The Criminalisation of Symbols of the Past: Expression, Law and Memory. *International Journal of Law in Context*, 10(3), 295–314. Online: <https://doi.org/10.1017/S1744552314000135>

- HAMELS, Pieter-Jan (2012): *The Use of History in Democratization-processes: Symbols, Traditions, Education and Truth and Justice Policies in Europe*. [H. n.]: EIUC. Online: <http://dx.doi.org/10.25330/1599>
- HOGEBACK, Jonathan (2019): How the Symbolism of the Swastika Was Ruined. *Encyclopedia Britannica*, 2019. április 20. Online: www.britannica.com/story/how-the-symbolism-of-the-swastika-was-ruined
- HOLROYD, Matthew (2022): Lithuania's Parliament Approves Ban on Russian Military 'Z' Symbol. *Euronews*, 2022. április 19. Online: <https://bit.ly/3B43UjN>
- CORBOLD, Clare (2020): Why is the Confederate Flag So Offensive? *The Conversation*, 2020. július 24. Online: <https://theconversation.com/why-is-the-confederate-flag-so-offensive-143256>
- JAKAB András szerk. (2009): *Az Alkotmány kommentárja I-II*. Budapest: Századvég.
- KOLTAY András (2005): A közösségek méltóságának védelme. *Iustum Aequum Salutare*, 1(1), 147–169. Online: https://real.mtak.hu/102774/1/IAS_2005_1_KoltayA_147_170.pdf
- KOLTAY András (2010): A Vajnai-ügy. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a vörös csillag viselésének büntetőségéről. *Jogesetek Magyarázata*, 1(1), 77–82. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/102780>
- KURUNCZI Gábor – VARGA Ádám (2013): Gondolatok az új Alaptörvényről, különös tekintettel a nemzeti hitvallásra. In VARGA Norbert (szerk.): *Az új Alaptörvény és a jogélet reformja*. Szeged: Szegedi Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 125–135. Online: <http://acta.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/71302>
- MAHONY, Honor: Call for All Totalitarian Symbols to be Banned in EU. *Euobserver.com*, 2005. február 3. Online: <https://euobserver.com/eu-political/18323>
- MÁTHÉ Áron szerk. (2016): *„Az nem lehet ugyanis, hogy súlyos büntett ne legyen büntethető” – Jogi fejezetek a magyarországi igazságtétel és kárpótlás történetéből*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága.
- SÁRI János – SOMODY Bernadette (2008): *Alapjogok – Alkotmánytan II*. Budapest: Osiris.
- SMUK Péter (2019): Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere. In *Medias Res*, 8(2), 230–252. Online: <https://inmediasresfolyoirat.hu/imr/article/view/189>
- TENGJUN, Zhang (2022): West's Ban of 'Z' Symbol a Manifestation of Its Russophobia. *Global Times*, 2022. március 29. Online: www.globaltimes.cn/page/202203/1257046.shtml
- TÓTH J. Zoltán (2013): Az önkényuralmi jelképek használata mint a véleménynyilvánítási szabadság korlátja? (A 4/2013. AB határozat előzményei, indokai és következményei, valamint az új Btk.-szabályozás pozitívumai és fogyatékoságai). *Jogelméleti Szemle*, 14(2), 178–196. Online: <https://jesz.ajk.elte.hu/tothj54.pdf>
- TÖRÖK Bernát (2018): *Szabadon szólni, demokráciában. A szólásszabadság magyar doktrínája az amerikai jogirodalom tükrében*. Budapest: HVG-Orac.
- VOORHOOF, Dirk (2015): Freedom of Expression. Media and Journalism under the European Human Rights System: Characteristics, Developments, and Challenges. In MOLNÁR, Péter (szerk.): *Free Speech and Censorship Around the Globe*. Budapest: CEU Press, 59–104. Online: <https://doi.org/10.1515/9789633860571-007>

Jogforrások

Emberi Jogok Európai Egyezménye

1993. évi XLV. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról

2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

30/1992. (V. 26.) AB határozat

14/2000. (V. 12.) AB határozat

4/2013. (II. 21.) AB határozat

Schenck v. United States (1919)

Handyside v The United Kingdom, 1976, no. 5493/72., december 7-ei ítélet

Vajnai v. Hungary, no. 33629/06., 2008. július 8-i ítélet